

Enevælden og oplysningstiden

1650-1800

Middelalderens feudale samfundsstruktur var ensbetydende med en svag centralmagt. Den var samtidig bygget på personlige relationer – mellem lensherre og lensmand og vasal. Fyrsterne – konger såvel som kejsere – var ofte valgt eller "hyldet" af adelen. Normalt var dette valg en formsag, fordi man altid valgte den afdøde fyrstes ældste søn, men det var dog et udtryk for, at fyrsten havde fået sin magt fra nogle andre og derfor delte den med andre.

I 1600-tallet blev magten i stadig højere grad samlet i fyrstens hænder. Hvor magten før havde været decentraliseret og uddelt til vasaller, blev den nu administreret af fyrsten ved hjælp af hans ministre, og fyrsterne blev oftest enevældige. Man bevægede sig imod en moderne form for stat, hvor én centralmagt har kontrollen med hele landets territorium, og hvor de samme love gælder overalt.

At magten blev samlet i en enevældig fyrstes hænder, gav anledning til stærke ideologiske konflikter. Hvordan kunne man begrunde, at fyrsten havde den totale magt? Det blev diskuteret og problematiseret af en række tænkere og filosoffer, og i den diskussion lagde de grunden til de demokratiske idéer, der kom til at præge de følgende århundreder.

Den moderne stat i støbeskeen

I løbet af 1500- og 1600-tallet skete der en betydelig centralisering af magten hos de enkelte fyrster. Denne udvikling var tæt forbundet med de langvarige religionskrige, der havde krævet, at de enkelte lande virkelig mobiliserede alle deres ressourcer. Der var flere forudsætninger for fyrsternes voksende magt. En af dem var udbredelsen af pengeøkonomien, som først og fremmest byerne og borgerskabet stod for. I middelalderen havde en stor del af kronens indtægter bestået af naturalier – typisk korn og andre fødevarer – der måtte konsumeres lokalt, hvor de blev produceret. Efterhånden som en voksende del af produktionen blev omsat ved hjælp af penge, blev det langt nemmere for fyrsterne at opkræve skat og at opsamle betalingsmidler i statskassen.

Fyrsterne havde i middelalderen måttet lade adelige lensmænd styre dele af riget for sig, og disse lensmænd havde så rådet over indtægterne fra deres len, og de havde kunnet opnå en høj grad af uafhængighed af fyrsten. Med pengeøkonomiens vækst havde fyrsterne ikke længere samme

behov for sådanne lensmænd. Nu kunne de i højere grad anvende ansatte, aflønnede embedsmænd i den lokale administration såvel som i centraladministrationen.

Den voksende centralmagt byggede på et lag af skolede, veluddannede bureaukrater, hvis fremtidsudsigter var afhængige af fyrstens velvilje. Der blev opbygget en systematisk forvaltning med forskellige afdelinger og kontorer for forskellige sagsområder, som kunne holde styr på, hvad der gjaldt af love og regler, hvad fyrsten og hans forgængere havde bestemt i forskellige sager, og hvilke breve der var sendt og modtaget. Der skabtes også en professionel finansadministration, der holdt regnskab med fyrstens indtægter og udgifter og havde overblik over fyrstens økonomiske rettigheder og krav.

Fyrstens militære magt

Med større skatteindtægter i form af penge kunne fyrsterne desuden betale professionelle hære, lejetropper. I middelalderen havde fyrsterne været afhængige af de adelige feudalherrers militærtjeneste. Den var en modydelse for de len, feudalherrerne modtog af kongen, og for den skattefrihed, der normalt gjaldt for adelen. Nu blev adelens tjeneste som krigere i stigende grad overflødig, ikke mindst fordi det tunge rytteri var blevet forældet. Allerede i 1500-tallet havde tætte fodfolksformationer med skydevåben været rytteriet overlegent. Fyrsterne fik efterhånden monopol på militær magt, hvor de før havde måttet dele den med adelen. De tider var forbi, hvor en genstridig lensherre kunne trodse fyrsten i tryghed på sin velbefæstede borg. Det tunge artilleri kunne nu skyde murene i grus.

En svækket adel, en svækket kirke

I middelalderen havde fyrsterne måttet dele magten i samfundet ikke blot med adelen, men også med kirken. Med reformationen var de protestantiske fyrster imidlertid blevet overhoveder for deres lands kirker, og i den katolske kirke var pavemagten så svækket, at de enkelte fyrster reelt havde kontrollen med kirken i deres fyrstendømme. Som selvstændig magtfaktor var kirken nærmest forsvundet.

Det havde været almindeligt, at fyrsten var afhængig af et adelsråd – i Danmark kaldet rigsrådet – og desuden kunne der indkaldes en såkaldt stænderforsamling, repræsenterende et fyrstendømmes tre stænder: gejstlighed, adel og borgerskab. I reglen mistede disse institutioner deres betydning. I Frankrig indkaldtes stænderforsamlingen ikke i tidsrummet fra 1614 til 1789. I Danmark mødtes stænderforsamlingen for sidste gang i 1660. Europa bevægede sig mod enevælde.

Da Danmark fik enevælde 1660

I Danmark blev enevælden indført efter en form for statskup i 1660, og den fik et lovgrundlag med Kongeloven af 1665.

Da de mange krige endelig sluttede i 1660, var Danmark voldsomt medtaget, og staten var dybt forgældet. Ikke mindst havde man lånt store summer af nederlandske finanshuse og storkøbmænd.

Der indkaldtes en stænderforsamling, der skulle tage stilling til, hvordan kronen kunne hjælpes ud af det økonomiske morads. Meningen var, at stænderne skulle bevilge ekstraordinære skatter. Borgerskabet og gejstligheden krævede imidlertid, at adelens skatteprivilegier skulle stryges, og da adelen modsatte sig det, besluttede disse to stænder at tilbyde kongen at gøre kongemagten arvelig. Det blev adelen tvunget til at acceptere. Man udleverede oven i købet håndfæstningen til kongen – det dokument, der var udarbejdet i forbindelse med hans valg, og hvori begrænsningerne i hans magt var nedfældet.

Kongen fik dermed mulighed for selv at udforme det retslige grundlag for rigets styre – hvad vi i dag kalder en forfatning eller en grundlov. Resultatet blev altså Kongeloven, som var i kraft indtil 1849.

Frederik d. 3. indførte enevælde i Danmark i 1660. Livagtig voksbuste af Frederik d. 3, modelleret i 1751, mange år efter kongens død.

<https://verdenfoer1914idanskperspektiv.systime.dk/?id=410>